

*Αναστασία Βαλεντίνη Ρήγα**, *Ηρώ Δασκαλάκη,*
Αρετή Λάμπρου, Γιούλη Παπαπέτρου

ΑΝΥΠΑΝΔΡΗ ΜΗΤΕΡΑ:
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ — ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ — ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

[ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ]

Ανάμεσα στα διάφορα κοινωνικά φαινόμενα που παρατηρούνται στις σύγχρονες προηγμένες κοινωνίες σχετικά με την εξέλιξη των ηθών και τις μεταβολές στη δομή της οικογένειας, διαπιστώνουμε από τις διεθνείς στατιστικές μια πιο συχνή απ' ό,τι την προηγούμενη δεκαετία εμφάνιση του φαινομένου της ανύπανδρης μητέρας, ιδιαίτερα στις σκανδιναβικές χώρες αναφορικά με την Ευρώπη αλλά και στις ΗΠΑ¹ [βλ. και Πίνακα I].

Δεν είναι καινούργιος ο θεσμός της ανύπανδρης μητέρας ταπεινής και περιθωριακής προέλευσης που ήταν αναγκασμένη από την τύχη να αναλάβει μόνη τη φροντίδα ενός ή περισσότερων παιδιών.

Το γεγονός ότι σήμερα ένας αριθμός γυναικών κάθε ηλικίας, προερχομένων από μεσαίες ή ευκατάστατες τάξεις, αποφασίζει για διάφορους λόγους να γεννήσει ένα παιδί έξω από το γάμο (έξω από τις συνηθισμένες δομές του ζευγαριού — γάμος ή συμβίωση) αντιπροσωπεύει στο πλαίσιο της εξέλιξης της σύγχρονης γυναίκας μια νοοτροπία πραγματικά καινούργια. Αυτή η επιλογή δεν σημαίνει ότι πρέπει εξαρχής να θεωρηθούν οι ανύπανδρες γυναίκες νεότεριστες του τρόπου ζωής ή μαχητικές φεμινίστριες.

Ερευνητές ψυχολόγοι πιστεύουν πως οι γυναίκες αυτές έχουν ανεπτυγ-

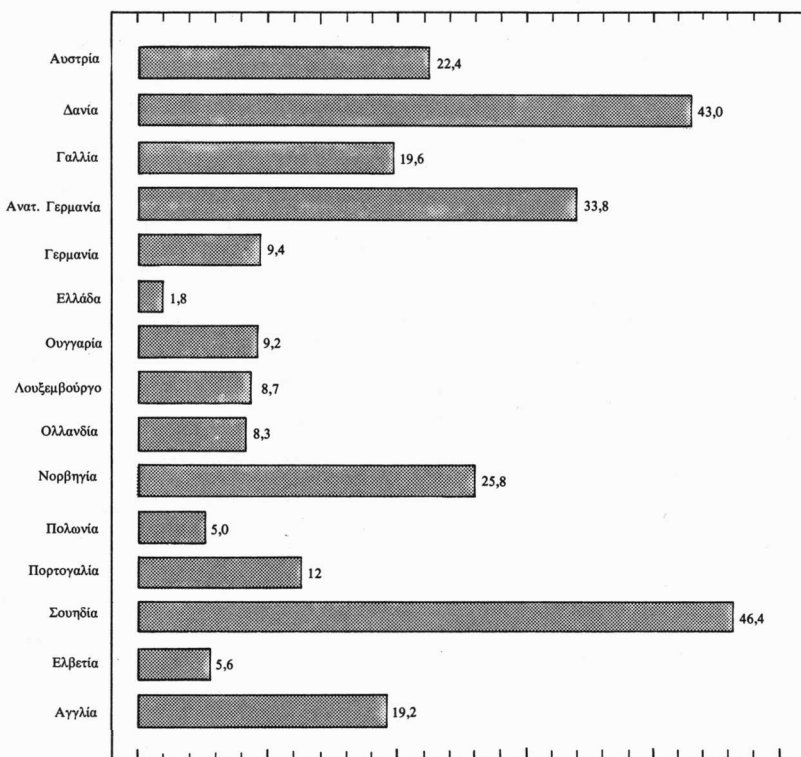
Η κ. Αναστασία Βαλεντίνη Ρήγα είναι Επίκ. καθηγήτρια Κλινικής - Κοινωνικής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

* Επιστ. υπεύθυνη ερευνητικής ομάδας.

1. Roland Ramzi Geadah, *La mère isolée et l'enfant*, 1986, éd. U.N.I.O.P.S.S.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

% εκτός γάμου γεννήσεων στις χώρες της Ευρώπης

Πηγή: Eurostat, 1989.

μένο το ένστικτο της μητρότητας ανεξάρτητα από τις ιδεολογίες τους ή τους προσωπικούς τους λόγους που εξηγούν το γεγονός ότι είναι ανύπανδρες.²

Για πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες η ανύπανδρη μητέρα αποτελεί μια περίπτωση, δηλαδή ένα κοινωνικό πρόβλημα, αφού θεωρείται ότι είναι μια ανώριμη προσωπικότητα που προέρχεται από ένα οικογενειακό περιβάλλον διασπασμένο, από μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Θεωρείται ότι είναι μια ανεύθυνη γυναίκα της οποίας το παιδί θα είναι διαρκώς εκτεθειμένο σε κινδύνους.³

Μελέτες που θέλουν να αποδείξουν ένα συσχετισμό ανάμεσα στην κατάσταση της ανύπανδρης μητέρας και την προέλευση από ένα διασπασμένο οικογενειακό περιβάλλον δεν μπόρεσαν να δώσουν θεαματικά αποτελέσματα.

Για παράδειγμα, το 1961 ο Αμερικανός ερευνητής Vincent⁴ διάλεξε να συγκρίνει μια ομάδα 212 ανύπανδρων γυναικών με μια ομάδα αναφοράς αποτελούμενη από ανύπανδρες νέες γυναίκες που φοιτούσαν σ' ένα κολέγιο. Η μελέτη αυτή αποκαλύπτει ότι δεν υπάρχει καμιά ενδεικτική διαφορά ανάμεσα στις δύο ομάδες αναφορικά με το αν ανήκαν σε διαλυμένες οικογένειες ή σε οικογένειες με διαταραγμένες σχέσεις.

Η Anne-Marie Trekker⁵ αναφέρει το παράδειγμα μιας ολλανδικής μελέτης που πραγματοποιήθηκε το 1970, στην οποία συγκρίνει μια ομάδα 724 ανύπανδρων μητέρων 13-18 ετών με έναν πληθυσμό ανύπανδρων νέων γυναικών της ίδιας ηλικίας. Τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης έδειξαν ότι: 9% των ανύπανδρων μητέρων ανήκαν σε διαζευγμένες οικογένειες (έναντι 4% του πληθυσμού της ίδιας ηλικίας), 2% ανήκαν σε οικογένειες των οποίων οι γονείς βρίσκονταν σε διάσταση, 5% σε οικογένειες στις οποίες η μητέρα είχε πεθάνει (έναντι 4% στην ομάδα ελέγχου), 11% σε οικογένειες στις οποίες ο πατέρας είχε πεθάνει (έναντι 6% στην ομάδα ελέγχου). Δηλαδή 27% ανύπανδρες μητέρες και 14% νεαρές ανύπανδρες γυναίκες προέρχονται από διαλυμένες ή προβληματικές οικογένειες.

Η ασθηνής απόκλιση μεταξύ αυτών των δύο πληθυσμών δείχνει ότι αν και είναι δυνατόν οι ανύπανδρες μητέρες να προέρχονται συχνότερα από διαλυμένες οικογένειες απ' ό,τι οι ανύπανδρες νεαρές γυναίκες της ομάδας της αναφοράς, ωστόσο δεν είναι απαραίτητο ότι η μητρότητα εκτός γάμου καθορίζεται από την έλλειψη ισορροπίας στο οικογενειακό περιβάλλον της γυναίκας.

2. Dracoulides N.N., «Déviations de l'instinct de Maternité», *Annales Medico-Psychologiques*. T.L. 132e, Παρίσι 1974, αρ. 4, σ. 485.

3. M. Serres, *Le Parasite*, éd. Grasset, Παρίσι 1979.

4. Vincent C., *Unmarried mothers*, Free Press of Glencol, Νέα Υόρκη 1961.

5. Trekker A.M., *Les mères célibataires*, éd. Ouvrières, Βρυξέλλες 1972.

Ψυχαναλυτές επιδίδονται σε μια επιτηδευμένη ανάλυση ερμηνεύοντας ότι κατά τη λήψη αυτής της απόφασης οι γυναίκες αυτές στερούνται στην πραγματικότητα κάθε ελευθερία θέλησης, και όντας υπό την πλήρη επήρεια της πράξης τους καταλήγουν συχνά στα ιδρύματα μητρότητας.⁶

Όπως αναφέραμε και στην αρχή, το φαινόμενο ανύπανδρη μητέρα-μονογονική οικογένεια εμφανίζεται σήμερα πιο συχνά απ' ό,τι την περασμένη δεκαετία. Όπως προκύπτει από την Ευρωπαϊκή Στατιστική [Eurostat] του 1989 (αποτελέσματα του 1985), οι εκτός γάμου γεννήσεις στις ευρωπαϊκές χώρες καταλαμβάνουν ένα σημαντικό ποσοστό του συνόλου των γεννήσεων με τάση συνεχούς αύξησης.

Στη Σουηδία, επί παραδείγματι, οι γεννήσεις «φυσικών» παιδιών καλύπτουν πάνω από το 46% περίπου του συνόλου των γεννήσεων [βλ. Πίνακα I], ενώ ταυτόχρονα σ' αυτήν τη χώρα διαπιστώνεται μια ταχεία μείωση των γάμων που συνοδεύεται κι από μια μείωση της διάρκειας της έγγαμης συμβίωσης, με απότοκο τη γρήγορη αύξηση των διαζυγίων.⁷

Στη Γαλλία εξάλλου, όπου κι εκεί οι εκτός γάμου γεννήσεις αυξάνουν συνεχώς, το Εθνικό Ινστιτούτο Δημογραφίας, στο πλαίσιο μιας Εθνικής έρευνας που έκανε το 1979 σχετικά με το πώς νεαρά άτομα και των δύο φύλων, ηλικίας 18-29 ετών τοποθετούνται απέναντι στο συζυγικό σύστημα, έθεσε την εξής υπόθεση: «Μια γυναίκα άνω των 30 ετών, άγαμη, για να δώσει νόημα στη ζωή της αποφασίζει να κάνει ένα παιδί και να το μεγαλώσει μόνη της. Ποια από τις δύο προτάσεις είναι πλησιέστερη στην άποψή σας:

- Είναι απόλυτο δικαίωμά της και δεν ενδιαφέρει κανέναν
- Είναι μια μη φυσιολογική στάση που την κατακρίνω
- Χωρίς γνώμη».

Σ' ένα δείγμα 2.500 ατόμων με ίσο αριθμό ανδρών και γυναικών από τους οποίους 1.100 έγγαμοι, 1.100 άγαμοι και 300 συζούντες έχουμε υπέρ της πρώτης απάντησης το 89% των συζούντων ανδρών και γυναικών, το 75% ανδρών εγγάμων-αγάμων και το 77% των γυναικών εγγάμων-αγάμων.⁸

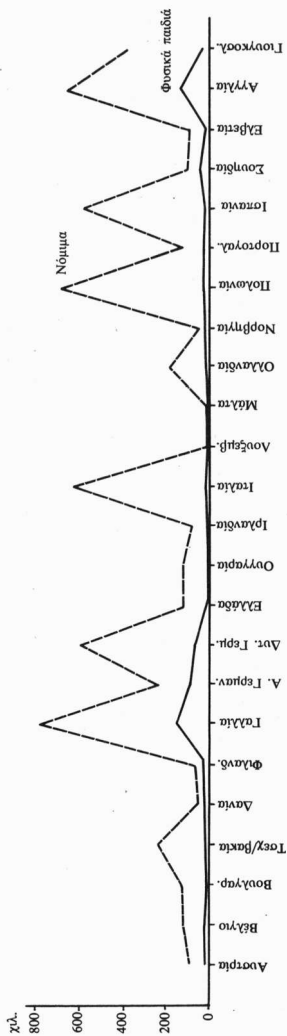
Βέβαια, σαράντα χρόνια πριν, μια τέτοια γέννηση αντιπροσώπευε τη χειρότερη ατυχία, όπως αναφέρει η Simone de Beauvoir στο βιβλίο της *Το δεύτερο φύλο* (1949), στο οποίο γράφει για την ανύπανδρη μητέρα: «Η παράνομη μητρότητα είναι μια προκατάληψη, ένα κοινωνικό στίγμα, τόσο τρομερό, που πολλές μητέρες προτιμούν την αυτοκτονία ή την παιδοκτονία από το

6. Marbeau-Cleirens, *Les mères Célibataires et l'inconscient*, éd. J.-P. Delarge, Παρίσι 1980.

7. Trost Jan, «Flash sur les familles monoparentales en Suède et dans les pays Scandinaves» στο *La mère isolée et son enfant*, U.N.I.O.P.S.S., σ. 31-37.

8. Dominique Frischer, *Les mères célibataires*, éd. Stock, Παρίσι 1979.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π
Γεννήσεις φυσικών και νόμιμων παιδιών το έτος 1985 στην Ευρώπη

Πηγή: Τα στοιχεία ελήφθησαν από την ΕΣΥΕ (1990), Δ/νση φως. κίνησης πληθυσμού

να γίνουν ανύπανδρες μητέρες, δηλαδή καμία ποινική συνέπεια δεν θα τις έκανε να μη θυσιάσουν το παιδί τους». Ας σημειώσουμε επίσης ότι η μητρότητα αυτή χαρακτηρίζεται «παράνομη».

Όλα τα πιο πάνω γεγονότα που αναφέραμε αποκαλύπτουν μια μαζική αποδοχή του φαινομένου της απόκτησης «φυσικού» παιδιού. Ας σημειωθεί ότι στις προηγμένες χώρες παρατηρείται μια διεύρυνση των εκτός γάμου γεννήσεων, παρά το γεγονός ότι η διάδοση των μέσων αντισύλληψης και η νομιμοποίηση της άμβλωσης παρέχουν τη δυνατότητα νόμιμης αποφυγής μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι στις χώρες αυτές η εκτός γάμου τεκνοποίηση είναι κατά το μάλλον ή ήττον θεληματική και μάλιστα σε περίοδο που σ' αυτές παρουσιάζεται αξιολογική μείωση της συνολικής γεννητικότητας [βλ. Πίνακα II].

Το γεγονός λοιπόν ότι η ανύπανδρη μητέρα αναλαμβάνει να επιφορτισθεί μόνη εξ ολοκλήρου την ευθύνη του παιδιού, τόσο αναφορικά με τη διαπαιδαγώγηση και την κοινωνικοποίησή του όσο και αναφορικά με τα οικονομικά βάρη που συνεπάγεται αυτό το εγχείρημα, οδηγεί το οικογενειακό πρότυπο σε μια καινούργια σύνθεση, πράγμα ιδιαίτερα σημαντικό, καθότι παρ' όλες τις κοινωνικές προόδους και την πανηγυρική διακήρυξη στο νόμο της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων,⁹ στις περισσότερες περιπτώσεις αυτή παραμένει ανέφικτη στην πράξη.

Τα ποσοστά γεννήσεων «φυσικών» παιδιών στην Ελλάδα παραμένουν μικρά τόσο στις αστικές και ημι-αστικές περιοχές όσο και στις αγροτικές, όπως φαίνεται στους πίνακες της Ε.Σ.Υ.Ε. των ετών 1984-1988 [βλ. Πίνακες III και IV]. Παρουσιάζουν βέβαια κάθε χρόνο μια αύξηση, συγκρίνοντάς τα όμως με τα αντίστοιχα των ευρωπαϊκών χωρών παρατηρούμε ότι δεν είναι ιδιαίτερα υψηλά.

ΠΙΝΑΚΑΣ III
Σύνολο Ελλάδας

	Σύνολ. Γενν.	Νόμιμα	Φυσικά παιδιά	%
1984	125.724	123.628	2.096	1,6
1985	116.481	114.384	2.097	1,8
1986	112.810	110.754	2.056	1,8
1987	106.392	104.169	2.223	2,0
1988	107.505	105.286	2.219	2,0

Πηγή: ΕΣΥΕ (1990), Δ/ση φυσικής κίνησης πληθυσμού.

9. Πρακτικά Βουλής. Συνεδρίαση ΞΑ', Ιανουάριος 1983, για την ψήφιση του νόμου 1329/1983 «Περί εφαρμογής της συνταγματικής αρχής της ισότητας ανδρών και γυναικών στον Αστικό Κώδικα», Συμβούλιο Ισότητας των δύο φύλων. «Οικογενειακό Δίκαιο», έκδοση Υπουργείου Προεδρίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙV

Πρωτεύουσα

	<i>Σύνολ. Γενν.</i>	<i>Νόμμος</i>	<i>Φυσικά παιδιά</i>	<i>%</i>
1984	39.997	39.210	787	1,9
1985	37.027	36.233	794	2,1
1986	35.498	34.775	723	2
1987	32.691	31.895	796	2,4
1988	33.051	32.279	772	2,3

Αστικές περιοχές

	<i>Σύνολ. Γενν.</i>	<i>Νόμμος</i>	<i>Φυσικά παιδιά</i>	<i>%</i>
1984	82.216	80.614	1.602	1,9
1985	76.000	74.406	1.594	1,7
1986	73.108	71.574	1.534	2,1
1987	68.566	66.920	1.646	2,4
1988	70.171	68.543	1.628	2,3

Ημιαστικές περιοχές

	<i>Σύνολ. Γενν.</i>	<i>Νόμμος</i>	<i>Φυσικά παιδιά</i>	<i>%</i>
1984	13.298	13.096	202	1,5
1985	12.914	12.690	224	1,7
1986	12.610	12.415	195	1,5
1987	12.361	12.123	238	1,9
1988	12.367	12.131	236	1,9

Αγροτικές περιοχές

	<i>Σύνολ. Γενν.</i>	<i>Νόμμος</i>	<i>Φυσικά παιδιά</i>	<i>%</i>
1984	29.968	29.692	276	0,9
1985	27.411	27.152	259	0,9
1986	26.920	26.618	302	1,1
1987	25.343	25.032	311	1,3
1988	24.817	24.415	332	1,3

Πηγή: ΕΣΥΕ (1990), Δ/ση φυσικής κίνησης πληθυσμού.

- Ερεθίσματα λοιπόν για το ξεκίνημα της δικής μας έρευνας υπήρξαν:
- Η έλλειψη στοιχείων πάνω στην ανύπανδρη μητέρα (τα μόνα υπάρχοντα είναι αυτά της Στατιστικής Υπηρεσίας, τα οποία απλώς μας πληροφορούν για τον αριθμό των παιδιών εκτός γάμου που γεννιούνται κάθε χρόνο και για την ηλικία της μητέρας).
 - Το γεγονός ότι η μορφή αυτή μονογονικής οικογένειας δεν έχει αποτελέσει μέχρι τώρα αντικείμενο συστηματικής και εμπειριστατωμένης επιστημονικής μελέτης στη χώρα μας.
 - Το γεγονός ότι η γέννηση ενός παιδιού εκτός γάμου παραμένει ακόμα και σήμερα στις συλλογικές παραστάσεις των Ελλήνων ένα κοινωνικό «ταμπού».
 - Και τέλος, η επιθυμία μας να βρούμε το νόημα και την εμβέλεια αυτής της πράξης όσον αφορά την Ελλάδα διατυπώνοντας τα εξής ερωτήματα-υποθέσεις:
- α) Μπορούμε να μιλήσουμε για «πραγματική» επιλογή; Φυσικά, το κριτήριο της «θελματικής» μητρότητας προσδιορίζεται κατά τρόπο σύνθετο και αμφίσημο.
- Σε ποιες κατηγορίες γυναικών απευθύνεται; Πώς προσδιορίζεται η «θελματική» μητρότητα; Υπάρχουν μητέρες που προγραμματίσαν μόνες ένα παιδί [«θέλω» ένα παιδί] αρνούμενες εκ των προτέρων μια συζυγική σχέση με τον γεννήτορα; Υπάρχουν άλλες που ήθελαν τη «μητρότητα» σαν καρπό της σχέσης τους με τον άνδρα που αγάπησαν [«θέλαμε» ένα παιδί] εννοώντας και τη συμμετοχή του άνδρα-γεννήτορα σ' αυτή την πράξη;
- β) Ποιο είναι σήμερα το νόημα της εκτός γάμου μητρότητας στο πλαίσιο της διαδικασίας εξέλιξης των γυναικών;
- γ) Πρόκειται για την πρώτη εκδήλωση μιας νέας κοινωνίας που απορρίπτει τον άνδρα ή απλώς για μια κάποια μορφή διαχωρισμού ανάμεσα στα δύο φύλα;
- Ή, για να μιλήσουμε ακόμα πιο κυνικά, πρόκειται μήπως για μια απάρνηση του θεσμού του γάμου από την πλευρά των γυναικών, απάρνηση που σχετίζεται: από τη μια, με τη συνειδητοποίηση από μέρους τους του «μάταιου» να διατηρήσουν έναν επίσημο δεσμό όταν επιτύχουν ένα κάποιο κατώφλι αυτονομίας; Από την άλλη, με την εκτίμηση ότι η εισόδός τους σε μια «μονογαμική σχέση» θα τους επιτρέψει να δοκιμάσουν νέους ρόλους, αυτούς και των δύο γονιών, και άλλου είδους σχέσεις γονιού και παιδιού που κατά τη γνώμη τους φαίνονται πιο ικανοποιητικές και εποικοδομητικές;
- δ) Μήπως πάλι πρόκειται, απλώς, για μια προσωρινή φάση στην όλη διαδικασία εξέλιξης των γυναικών; Φάση που είναι απότοκος της αναγκαιότητας που νιώθουν οι γυναίκες να απαγκιστρωθούν κατά κάποιον τρόπο από

τις καταστάσεις που για χιλιετίες υπήρξαν το έμβλημα και η παγίδα της αλλοτριώσής τους;

Έτσι, σήμερα, σε μια εποχή που

- γενικά, η ιδεολογική βάση του γάμου εξασθενεί,
- η απελευθέρωση των γυναικών συνοδεύεται από τη διάδοση μιας σεξουαλικότητας περισσότερο ελεύθερης,
- οι όροι διαβίωσης των γυναικών έχουν βελτιωθεί,
- αυτές έχουν κατακτήσει μια σημαντική διανοητική και κοινωνική αυτονομία,
- αυξάνει ο αριθμός των άγαμων μητέρων

πιστέψαμε ότι μπορούμε να θεωρήσουμε ότι σημαντικός αριθμός γυναικών διεκδικεί συνειδητά και υπεύθυνα τη μητρότητα σαν ένα ατομικό δικαίωμα και να αναρωτηθούμε αν αυτός ο αριθμός θα συνεχίσει να αυξάνει.

Στην Ελλάδα λοιπόν, παρ' ότι ο νομοθέτης, βελτιώνοντας γενικά τη θέση και το ρόλο της μητέρας μέσα στην οικογένεια, εξομοίωσε πλήρως απέναντι στο νόμο την ανύπανδρη μητέρα με την έγγαμη ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της απέναντι στο παιδί, και παρά το γεγονός επίσης ότι, σήμερα, υπάρχει μεγαλύτερη «ανοχή» του κόσμου απέναντι σε μια ανύπανδρη μητέρα, στις μεγάλες τουλάχιστον πόλεις, εντούτοις αυτή δεν παύει να αντιμετωπίζει ακόμα πολλά προβλήματα λόγω της βαθιά ριζωμένης κοινωνικής προκατάληψης σχετικά με τη γέννηση ενός παιδιού εκτός γάμου. Η ισότητα μεταξύ έγγαμης και ανύπανδρης μητέρας που καθιερώνει το γράμμα του νόμου και το Σύνταγμα δεν αρκεί για να βελτιώσει τη θέση της ανύπανδρης μητέρας, χωρίς να παραβλέπουμε και το γεγονός ότι, πολλές φορές, αυτή η ισότητα δεν εφαρμόζεται στην πράξη.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στην έρευνά μας θελήσαμε να μελετήσουμε τις ανύπανδρες μητέρες που έχουν παιδί ή παιδιά προσχολικής ηλικίας και ζουν μόνες χωρίς άνδρα, είτε αυτός είναι ο πατέρας του παιδιού είτε κάποιος φίλος.

Η ερευνητική ομάδα κατάρτισε:

1. Ένα σύντομο ερωτηματολόγιο καταγραφής των κοινωνικο-δημογραφικών στοιχείων της ίδιας της ανύπανδρης μητέρας, της οικογένειάς της και του πατέρα του παιδιού.
2. Έναν θεματικό οδηγό, ο οποίος καλύπτει τη ζωή της ανύπανδρης μητέρας από τότε που θυμάται τον εαυτό της μέχρι σήμερα, και

3. Μία έκθεση αυτοπαρατήρησης.

Η μεθοδολογία μας βασίζεται στη μελέτη περιπτώσεων (étude de cas)¹⁰ βασισμένες σε μια τριπλή ανάλυση περιεχομένου,^{11,12} ήτοι:

1. Στην άμεση παρατήρηση από μέρους μας τόσο της ανύπανδρης μητέρας όσο και του χώρου μέσα στον οποίο αυτή ζει, δηλαδή στην παρατήρηση και καταγραφή της συμπεριφοράς της ανύπανδρης μητέρας κατά τη διάρκεια της συνέντευξης (έκφραση προσώπου, χειρονομίες, διστακτική διήγηση κτλ.), και περιγραφή του εσωτερικού του σπιτιού της και της γειτονιάς.
2. Σε μια ημικατευθυνόμενη συνέντευξη. Αυτή βασίζεται στον θεματικό οδηγό που κατάρτισε η ερευνητική ομάδα και ο οποίος καλύπτει τη ζωή της από τότε που θυμάται τον εαυτό της μέχρι σήμερα. Οι συνεντεύξεις αυτές γίνονται με μαγνητόφωνο, εφόσον οι γυναίκες δεχθούν, ή προφορικά, και κατόπιν καταγράφουμε τη διήγηση σε πρώτο πρόσωπο.
3. Στην αυτοβιογραφία. Ζητάμε δηλαδή από την ανύπανδρη μητέρα να γράψει μια έκθεση αυτοπαρατήρησης πάνω σε ορισμένες προτάσεις-ερεθίσματα που της υποβάλλονται και τις οποίες επέλεξε η ερευνητική ομάδα σαν απαραίτητες για την έρευνα.¹³

Τις ανύπανδρες μητέρες τις αναζητήσαμε:

- α) μέσω των Παιδικών Σταθμών: Δημοτικών, Κρατικών, ΠΙΚΠΑ της περιοχής Αττικής
- β) μέσω αγγελιών που βάλαμε σε τρεις εφημερίδες (Έθνος, Κυριακάτικο Βήμα και Καθημερινή Κυριακής).

Όσον αφορά τους παιδικούς σταθμούς στείλαμε επιστολές στις διευθύνσεις τους ζητώντας τον αριθμό των ανύπανδρων μητέρων που τα παιδιά τους φιλοξενούνται σ' αυτούς. Όταν πήραμε τις απαντήσεις ζητήσαμε από τις διευθύντριες να ενημερώσουν τις μητέρες σχετικά με την έρευνά μας και να πάρουν τη συγκατάθεσή τους. Ας σημειωθεί ότι καμιά ανύπανδρη μητέρα δεν αρνήθηκε να λάβει μέρος. Έτσι, άρχισαν οι πρώτες τηλεφωνικές επαφές της ερευνητικής ομάδας με τις μητέρες και ακολούθησαν οι πρώτες επισκέψεις

10. Claude Revault d'Allonnes, «L'étude de cas: de l'illustration à la conviction», στο *Démarche clinique en Sciences Humaines*, éd. Dumond, Παρίσι 1989, σ. 67-102.

11. C. Margaret Hall, «Triadic Analysis: A conception Tool for Clinical Sociologists», στο *Clinical Sociology Review*, V. VII, 1989, σ. 97-110.

12. Davis James A., «Sociometric Triads as Multivariate Systems», στο *The Journal of Mathematical Sociology*, σ. 41-59. Bogdan R. - Taylor S.Y., *Introduction to Qualitative Research Methods*, ed. Wiley, Νέα Υόρκη 1975.

13. Bertaux D., «Histoires de vie ou récits de pratiques. Methodologie de l'approche biographique en Sociologie», *Rapport Réonotype*, Μάρτιος 1976.

γνωριμίας και ενημέρωσης (ποιοι είμαστε, τι κάνουμε και τι θέλουμε από αυτός...).

Όσον αφορά τις αγγελίες, πήραμε πέντε τηλεφωνήματα, τέσσερα από ανύπανδρες μητέρες που ήθελαν να λάβουν μέρος στην έρευνα, και ένα από έναν ηλικιωμένο άνδρα που, όπως είπε, θα ήθελε να συζητήσει με μια ανύπανδρη μητέρα εξασφαλίζοντας αυτήν και το παιδί της έναντι των υπηρεσιών της.

Πριν ξεκινήσουμε με τις γυναίκες του δείγματος, που είναι περίπου 70, προηγήθηκε προέρευνα σε οχτώ ανύπανδρες μητέρες για να εκτιμηθεί κατά πόσον παρέμενε ισχύον το σύντομο ερωτηματολόγιο καταγραφής των κοινωνικοδημογραφικών στοιχείων και επίσης για να εκτιμηθεί η ισχύς του θεματικού οδηγού ώστε να γίνουν οι απαραίτητες αλλαγές και διορθώσεις και ως προς τη σειρά των τιθεμένων θεμάτων και ως προς τη γενική οργάνωση της συνέντευξης και, γενικότερα, για να διαπιστώσουμε πώς εξελίσσεται στην πράξη η συνέντευξη.

Κατά τη διεξαγωγή της έρευνας συναντήσαμε ορισμένες δυσκολίες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων οι οποίες αποδείχθηκαν αρκετά χρονοβόρες, κυρίως λόγω της ανάγκης των γυναικών να μιλήσουν και μάλιστα ελεύθερα για τα προβλήματά τους και την εν γένει αντιμετώπιση που είχαν μέχρι τώρα από την πατρική τους οικογένεια, το ευρύτερο περιβάλλον τους, τους συναδέλφους στην εργασία και τους διαφόρους κοινωνικούς φορείς. Μία άλλη δυσκολία αναφέρεται στην έκθεση αυτοβιογραφίας, την οποία καμία μεν γυναίκα δεν αρνήθηκε ρητά να γράψει, ελάχιστες όμως έγραψαν μέχρι τώρα.

Από τις 70 περιπτώσεις του δείγματος θα επεξεργαστούμε συνολικά μόνο τις 40 ημικατευθυνόμενες συνομιλίες, διασφαλίζοντας την ποικιλία των ερωτώμενων ατόμων και φροντίζοντας να επαληθεύσουμε ότι καμιά περίπτωση ή μεταβλητή δεν παρελείφθη κατά το σχηματισμό του θεματικού οδηγού.

Από τις πρώτες μας επαφές με τις ανύπανδρες μητέρες του δείγματος διαπιστώσαμε ότι οι γυναίκες αυτές στη μεγάλη τους πλειονότητα δείχνουν να υποφέρουν από ένα αίσθημα κοινωνικής απομόνωσης και «κοινωνικού στιγματισμού». Σχεδόν όλες αποκρύπτουν από το ευρύτερο περιβάλλον τους (π.χ. στην εργασία τους, σε καινούργιους φίλους κ.λπ.) ότι έχουν ένα εκτός γάμου παιδί. Αφήνουν να εννοηθεί ή λένε ρητά —οι περισσότερες— ότι έχουν χωρίσει από τον άνδρα τους.

Πολλές κατάγονται οι ίδιες από αγροτικές περιοχές, οι περισσότερες από τις υπόλοιπες μεγάλωσαν σε οικογενειακό περιβάλλον αγροτικής προέλευσης, εφόσον και οι δύο γονείς γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε χωριό και ήρθαν στην περιοχή Αθηνών αναζητώντας καλύτερη τύχη. Συνεπώς, και στις δύο περιπτώσεις στο οικογενειακό περιβάλλον των ανύπανδρων μητέ-

ρων κυριαρχούν όλες οι συνθήκες που αποτελούν τα γνωρίσματα των κλειστών κοινωνιών (αγροτικών). Έτσι, οι αρνητικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις περί τιμής και μη εξέλιξης της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία δεν επιτρέπουν στους γονείς αυτών των γυναικών να ξεπεράσουν το «ατόπημα» της κόρης τους, με συνέπεια να την απορρίπτουν και στη συνέχεια, όχι μόνον να τη διώχνουν από την πατρική οικία και να μην της παρέχουν ούτε καν ηθική βοήθεια αλλά και να την αποκλείουν από τα νόμιμα δικαιώματά της πάνω στην πατρική περιουσία, για τη συντήρηση και διατήρηση της οποίας συνέβαλε και η ίδια (καλλιέργεια κτημάτων και ενέργεια των συναφών αγροτικών εργασιών από ηλικίας 12 ετών), μεταβιβάζοντάς την εν ζωή με γονική παροχή στα «καλά» τους παιδιά.

Επίσης, η συντριπτική τους πλειονότητα —με εξαίρεση μικρό αριθμό ανύπανδρων μητέρων— είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου [οι περισσότερες έχουν τελειώσει μόνο δημοτικό σχολείο ή το πολύ μία έως δύο τάξεις του γυμνασίου]. Οι περισσότερες δε ανύπανδρες μητέρες μεγαλύτερης ηλικίας είναι ανειδίκευτες ή, αρκετές, ανεπάγγελτες ή άνεργες. Η καταγωγή τους από γονείς αγρότες ή πρώην αγρότες, που ή και οι δύο είναι τελείως αγράμματοι ή έστω μόνον ο πατέρας έχει παρακολουθήσει μερικές τάξεις του δημοτικού σχολείου, δικαιολογεί, ίσως, τον μεγάλο αυτό αριθμό γυναικών με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο.

Άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν στην ανεργία των ανύπανδρων γυναικών, εκτός από την υποτυπώδη έως ανύπαρκτη εκπαίδευση που έχουν δεχθεί, ιδιαίτερα αυτές των αγροτικών και ορεινών περιοχών της χώρας μας, συγκριτικά με τους άνδρες, είναι η προκατάληψη περί του ανδρικού και γυναικείου ρόλου στον εργασιακό χώρο που οδηγεί σε άνισες ευκαιρίες εξέλιξης τις γυναίκες συγκριτικά με τους άνδρες. Είναι επίσης η είσοδος των νέων τεχνολογιών στο χώρο της εργασίας που θίγει ιδιαίτερα τα «γυναικεία» επαγγέλματα, όπως αυτά της γραμματέως, δακτυλογράφου κ.λπ..

Στην αγορά εργασίας, οι ανύπανδρες μητέρες μειονεκτούν επιπλέον λόγω των προβλημάτων που τους δημιουργεί η φύλαξη αποκλειστικά από τις ίδιες του παιδιού τους (έλλειψη οικονομικών πόρων για εξασφάλιση ατόμων προς φύλαξή του), η έλλειψη επαγγελματικής εξειδίκευσης και η ανυπαρξία, συνήθως, επαγγελματικής πείρας. Ο συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής είναι σχεδόν αδύνατος πρακτικά γι' αυτές.

Οι ανύπανδρες μητέρες βρίσκουν δυσκολότερα από τις άλλες γυναίκες εργασία, οσάκις δε βρουν απασχολούνται περισσότερο είτε σε θέσεις με μικρότερη εξειδίκευση, παρά το γεγονός ότι είναι εξειδικευμένες, είτε σε θέσεις μη εξειδικευμένες και κακοπληρωμένες, κουραστικές σωματικά αλλά κυρίως πρόσκαιρου χαρακτήρα. Η συντριπτική πλειονότητα του δείγματός μας απασχολείται σε θέσεις ανειδίκευτου εργάτη ή βοηθητικού ανειδίκευτου προ-

σωπικού. Πολύ λίγες απασχολούνται ως εμποροϋπάλληλοι ή βοηθητικό εξειδικευμένο προσωπικό και ακόμη λιγότερες [σπανιότατα] ως υπάλληλοι γραφείου.¹⁴

Συνοπτικά τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνάς μας είναι τα εξής:

1. Το μεγαλύτερο ποσοστό των γυναικών του δείγματός μας είναι ηλικίας γύρω στα 40, παρά το γεγονός ότι κατά την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία οι περισσότερες γεννήσεις «φυσικών» παιδιών είναι από γυναίκες ηλικίας 20-24 ετών. Αυτό πιθανόν οφείλεται στο ότι οι πιο νέες γίνονται ευκολότερα αποδεκτές από τις οικογένειές τους και, κατά συνέπεια, ζουν με τους γονείς τους, ή στο γεγονός ότι συζούν με τον πατέρα του παιδιού και δεν στέλνουν το παιδί τους σε Παιδικό Σταθμό. Μπορεί επίσης να στέλνουν το παιδί τους σε ιδιωτικό Παιδικό Σταθμό ή να το έδωσαν για υιοθεσία. Τέλος, μπορεί εν τω μεταξύ να παντρεύτηκαν.

Ας σημειωθεί ότι κατά την ΕΣΥΕ έχουμε από το 1970 και εντεύθεν αύξηση των γεννήσεων από γυναίκες ηλικίας 25 με 34 ετών κι ότι κατά την ίδια χρονική περίοδο παρατηρούνται και γεννήσεις από γυναίκες 35 ετών και πάνω μέχρι και 45 ετών με τάση συνεχούς αύξησης, πράγμα που δεν συνέβαινε πριν από το 1970 [βλ. Πίνακα V].

2. Ένα άλλο αποτέλεσμα είναι ότι τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε δεν μας αφήνουν κανένα περιθώριο ώστε να εμμένουμε στην αρχική μας θεώρηση ότι η εκτός γάμου μητρότητα αποτελεί εν πάση περιπτώσει «ένα επιπλέον βήμα» στην εξελικτική πορεία της γυναίκας στην Ελλάδα. Πρόκειται στην πραγματικότητα για γυναίκες υποταγμένες ολοκληρωτικά στη «μοίρα τους», μόνες, που αναθρέφουν τα παιδιά τους κάτω από οικονομικές, κοινωνικές και οικογενειακές συνθήκες πολύ δύσκολες, που δεν μπόρεσαν ποτέ να αναρωτηθούν «ποια είμαι;», καθώς είναι φυλακισμένες μέσα στην κοινωνική ανισότητα, και για όλους αυτούς τους λόγους προσφέρονται σαν μελέτη περιπτώσεων στους ερευνητές.

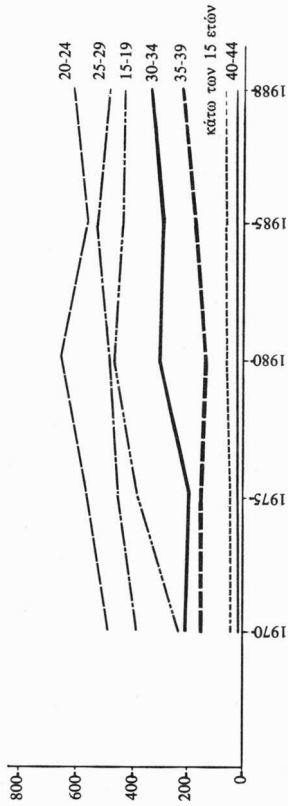
Αναλυτικότερα, οι παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στη ζωή της ανύπανθρης μητέρας και που αντιπροσωπεύουν, δυστυχώς, έναν σημαντικό αριθμό είναι:

1. Απόρριψή της από την πατρική οικογένεια
2. Χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (τις περισσότερες φορές γραμματικές γνώσεις μόνο Δημοτικού)
3. Ως επί το πλείστον παντελής έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης

14. Σε δειγματοληπτική έρευνα που έγινε στο Μαιευτήριο «Μαρίκα Ηλιάδη» για τις δεκαετίες 1966-1976-1986 όσον αφορά την επαγγελματική κατάρτιση των ανύπανθρων μητέρων, και στις τρεις δεκαετίες αυτή παραμένει αναλλοίωτη: οικιακά, μοδίστρες, ανειδίκευτες εργάτριες, κατώτερες ιδιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι (π.χ. καθαρίστριες), οικιακοί βοηθοί, νοσοκόμες (κυρίως αποκλειστικές), ιδιωτικές υπάλληλοι γραφείων ή καταστημάτων, ιεροδούλοι.

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Γεννήσεις φυσικών παιδιών και ηλικίες μητέρων
στην Ελλάδα από το 1970 μέχρι το 1988

Πηγή: Τα δεδομένα ελήφθησαν από ΕΣΥΕ (1990). Δ/νση φυσικής κίνησης πληθυσμού

4. Στις περισσότερες περιπτώσεις εργασία κακοπληρωμένη και σωματικά κουραστική
5. Σε πολλές περιπτώσεις αδυναμία εξεύρεσης εργασίας λόγω του παιδιού [δεν έχει κάποιον να της το φυλάει] ή λόγω έλλειψης επαγγελματικής κατάρτισης
6. Απότοκος των πιο πάνω είναι η κακή ή και άθλια πολλές φορές οικονομική κατάσταση της ανύπανδρης μητέρας με περαιτέρω συνέπειες:
 - τη μη δυνατότητα να ζητήσει δικαστική αναγνώριση του παιδιού λόγω των υπερόγκων για τις δυνατότητές της εξόδων που απαιτεί η διαδικασία αυτή
 - την έλλειψη καλοκαιρινών διακοπών γι' αυτήν και το παιδί της
 - την πλημμελή ιατρική παρακολούθηση του παιδιού και της ίδιας, με συνέπεια επισφαλή υγεία και των δύο
 - τη φύλαξη του παιδιού αποκλειστικά από την ίδια με συνακόλουθα
 - την έλλειψη ελεύθερου χρόνου
 - την έλλειψη κοινωνικών σχέσεων
 - την έλλειψη σεξουαλικού συντρόφου
 - τη μοναξιά

Ο κύριος αρνητικός παράγοντας λοιπόν που επιδρά στη ζωή της ανύπανδρης μητέρας είναι ο οικονομικός, ο οποίος όμως βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με όλους τους άλλους που αναφέραμε επιγραμματικά, είτε ως άμεσο και αιτιώδες αποτέλεσμα αυτών είτε ως γενεσιουργός αιτία αυτών.

Δυστυχώς, η νομοθεσία που απευθύνεται στην ανύπανδρη μητέρα δεν λαμβάνει υπόψη της τη συγκεκριμένη κοινωνική της θέση. Έτσι, ενώ θεωρητικά υπάρχουν ορισμένες που απευθύνονται σ' αυτή, στην πραγματικότητα αυτές συμβάλλουν ελάχιστα στην καλύτερευση της θέσης της. Συγκεκριμένα: Το χρηματικό ποσόν που δίνει η Εργατική Εστία ως βοήθημα στις ανύπανδρες μητέρες απαιτεί τόσο αυστηρές προϋποθέσεις, που τελικά ελάχιστος αριθμός απ' αυτές επωφελείται. Το ίδιο συμβαίνει και με τα επιδόματα που δίνονται από την Κοινωνική Πρόνοια, ΠΙΚΠΑ κ.λπ., τα οποία μάλιστα σαν παροχές είναι τόσο μικρές που, τελικά, η οικονομική αυτή ενίσχυση αποβαίνει μηδαμινή μπροστά στις ανάγκες της.

Η προνοιακή πολιτική του Κράτους θά 'πρεπε να στραφεί προς το σημείο αυτό, δηλαδή να βοηθήσει την ανύπανδρη μητέρα οικονομικά για να μπορέσει να κρατήσει το παιδί της λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τα πραγματικά της προβλήματα και την κοινωνική της προέλευση. Η ανύπανδρη μητέρα είναι μόνη σ' έναν αγώνα που χρειάζεται να τον διεξάγει σε πολλά μέτωπα και προπάντων με τον ίδιο τον εαυτό της. Ευαισθητοποίηση στα προβλήματά της σημαίνει πραγματική βοήθεια από την πλευρά της κοινωνίας για να αποβεί η απόκτηση ενός παιδιού εκτός γάμου μια θετική εμπειρία.